

## «آسیب‌های فردی و اجتماعی فضای مجازی»

سکینه رفیعی‌نژاد<sup>۱</sup>

### چکیده

در عصر حاضر، کارکرد و اهمیت فضای مجازی را هیچ‌کس نمی‌تواند انکار کند. این فضا در کنار محاسن، معایبی را نیز به دنبال دارد. روشن است که با پیدایش اینترنت و فضای مجازی نحوه ارتباط افراد با یکدیگر دست‌خوش تغییرات گسترده‌ای شده و نیاز بشر به استفاده مستمر از فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، علاوه بر مزایای بهره‌مندی از آن منجر به پیدایش بسیاری از خطرات و آسیب‌ها در این فضا برای کاربران شده است. این پژوهش با روش توصیفی و با هدف شناخت آسیب‌های فردی و اجتماعی فضای مجازی انجام شده است. شیوه جمع‌آوری مطالب آن به صورت کتابخانه‌ای می‌باشد. محقق در این تحقیق ابتدا به مفهوم‌شناسی پرداخته و در ادامه به آسیب‌های فضای مجازی پرداخته و به این نتایج دست یافته است: آسیب‌های فردی فضای مجازی عبارتند از: ۱- افسردگی و اضطراب، ۲- تمایل به گوشه‌نشینی و انزوا، ۳- تنبلی و کم‌تحرکی، ۴- اعتیاد به فضای مجازی، ۵- کاهش سواد و اطلاعات، ۶- کاهش ارتباطات چهره به چهره، ۷- پایین آمدن آستانه تحمل، ۸- عدم کسب مهارت‌های زندگی، ۹- عدم مسئولیت‌پذیری، ۱۰- فحشاء و سوءاستفاده جنسی و خیانت اینترنتی، و آسیب‌های اجتماعی فضای مجازی عبارتند از: ۱- فساد اخلاقی، ۲- تهاجم فرهنگی، ۳- افزایش رفتارهای ضد اجتماعی، ۴- تضعیف باورهای مذهبی و گسترش شبهه‌های فکری، ۵- کم‌رنگ شدن ارزش‌های مرفقی و اصیل انسانی، ۶- گسترش روابط نامشروع و جرایم منافی عفت و اخلاق عمومی، ۷- در خطر بودن امنیت و حریم خصوصی افراد. بدیهی است که اگر افراد نتوانند این فضا را مدیریت کنند و به درستی از آن استفاده کنند به مرور زمان خطرات جبران‌ناپذیری پیش روی آن‌ها خواهد بود.

**واژگان کلیدی:** فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی، رفتار، اینترنت، فرهنگ

---

۱. طلبه سطح دوم، مدرسه علمیه نجمه خاتون (سلام‌الله‌علیها)، صفی‌آباد. yasgoli93@gmail.com

## مقدمه

کامپیوتر، اینترنت، گوشی‌های هوشمند و نرم‌افزارهای کاربردی و فناوری‌های مرتبط با آن فقط یک ابزارند که می‌توانند برای نسل امروز هم مفید و هم مضر باشند. این نرم‌افزارها در عین این‌که بستری برای پیشرفت، تحول، سلامتی و آسان‌تر شدن روند زندگی می‌باشند، می‌توانند آسیب‌هایی را به فرد، خانواده و جامعه وارد کنند. امروزه رسانه و فضای مجازی توانسته است نحوه زندگی و فعالیت‌های انسان را به‌طور کلی تغییر دهد به گونه‌ای که افراد زمان‌های زیادی را به گذراندن در فضای مجازی اختصاص می‌دهند به همین خاطر این وابستگی به فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی باعث ایجاد آسیب و خطراتی شده است. با توجه به این مهم، محققان بسیاری به تحلیل و بررسی این آسیب‌ها در جامعه پرداخته‌اند. در این زمینه مقالاتی نیز نوشته شده است، ازجمله مقاله «بررسی آسیب‌های فضای مجازی» از آقایان کیانوش قربانی قره‌تپه و علیرضا کریمی لاریمی که به تبیین رویکرد حقوقی و جامعه‌شناختی، تهدیدات و خطرات موجود در حوزه امنیت و حریم خصوصی افراد در فضای مجازی پرداخته‌اند؛ هم‌چنین مقاله «فضای مجازی فرصت‌ها و تهدیدها» نوشته فریبا دیناری که به بررسی مزایا و معایب این فضا و تأثیر آن بر تعلیم و تربیت پرداخته است و نیز در مقاله «آسیب‌شناسی فضای مجازی» نوشته مرضیه رونقی که در این مقاله به بررسی و تحلیل آسیب‌های فضای مجازی پرداخته است.

با توجه به خطرات و آسیب‌هایی که استفاده نادرست از این فضا به همراه دارد محقق درصدد است تا آسیب‌ها و خطرات آن را بررسی کند.

حال سؤالی که در این‌جا مطرح می‌شود این است که آسیب‌های فردی و اجتماعی فضای مجازی چیست؟

## مفهوم‌شناسی

محقق در این قسمت قصد دارد به تعریف لغوی و اصطلاحی کلیدواژه‌های تحقیق بپردازد.

### آسیب

آسیب در لغت به معنای زخم، ضربه، ضربت، عیب و نقص می‌باشد.<sup>۱</sup>

### فضای مجازی

---

<sup>۱</sup>-دهخدا، فرهنگ متوسط دهخدا، ج ۱، بخش ۲، ص ۳۹.

مفهوم فضای مجازی در اصطلاح که درواقع حاصل تکنولوژی غرب است، واژه‌ای است که در خلال دهه ۱۹۹۰ از طریق اینترنت کاربرد عمومی یافت. فضای مجازی فقط مجموعه‌ای از سخت‌افزار نیست، بلکه مجموعه‌ای از تعاریف نمادین است که شبکه‌ای از باورها در چارچوب دادوستد بیت ردوبدل می‌کند. فضای مجازی به فضای تعاملی اینترنت اطلاق می‌شود که در آن افراد در درون آن با هویت‌هایی پنهان به مثابه پیام‌هایی بر صفحات رایانه حضور می‌یابند.<sup>۱</sup>

## آسیب‌های فضای مجازی

استفاده نادرست از فضای مجازی باعث ایجاد آسیب‌هایی در دو بخش فردی و اجتماعی شده است که به تبیین و توضیح آنها پرداخته خواهد شد.

### ۱. آسیب‌های فردی فضای مجازی

استفاده بدون حد و مرز و محدودیت از فضای مجازی آسیب‌هایی را برای فرد استفاده کننده ایجاد می‌کند. این آسیب‌ها عبارتند از:

#### ۱-۱. افسردگی و اضطراب

براساس مطالعات بین افسردگی کاربران اینترنت با مدت زمان روزانه معمول کاربری، ارتباط معناداری وجود دارد. استفاده بیش از اندازه از اینترنت، سبب ایجاد انزوای اجتماعی، تنهایی، دوری از خانواده و در خطر افتادن سلامت روانی می‌شود. به‌طور کلی افرادی که اعتیادگونه از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند، احساسات منفی بیشتری از جمله افسردگی را تجربه می‌کنند. شبکه‌های مجازی، گزینه‌ای در دسترس برای ایجاد روابط بیشتر هستند اما هویت‌ها در فضای مجازی غیرواقعی هستند و روابط واقعی را در فضای مجازی تحت‌الشعاع قرار می‌دهند و احساسات نادرست از ارتباط را در افراد ایجاد می‌کنند. در مطالعات نشان داده شده که افراد معتاد به اینترنت، دوونیم برابر دیگران مبتلا به افسردگی می‌شوند. این افراد در معرض نوسانات خلقی، ضعف در تمرکز، افزایش در بیقراری در رفتارهای پر خاشگرانه احتمالی می‌شوند. به‌طوری که نمی‌توانند با دیگران به خوبی ارتباط برقرار کنند. اکثر کاربران هنگام حضور در شبکه‌های مجازی به‌صورت ناخودآگاه، خود را با دیگران به غلط مقایسه می‌کنند و همین اتفاقات ساده، سبب می‌شود که فرد دچار افسردگی به شبکه‌های اجتماعی شود.<sup>۲</sup> امروزه اینترنت در زندگی

<sup>۱</sup> -خبرگزاری صدا و سیما مرکز همدان، «فضای مجازی، حقیقی است»، ۶/۱۳۹۷، کد خبر ۲۱۱۳۱۲۴

<sup>۲</sup> -رازقیان جهرمی، «درباره رابطه فضای مجازی و افسردگی بیشتر بدانیم»، تاریخ نشر ۲۹ اسفند ۱۳۹۸، تاریخ بازبینی ۱۰ آبان ۱۴۰۳، [sums.ac.ir](http://sums.ac.ir)

اجتماعی جای دوستان و نزدیکان را گرفته و در حقیقت جایگزین روابط دوستانه و فامیلی شده است. حضور بی‌رویه در فضای مجازی به دلیل کارکردهای متنوع آن و ایجاد تغییرات مداوم، به تدریج جای ارتباط بین فردی از نوع چهره به چهره را گرفته و موجب شده است فضای انفرادی به جای فضای جمعی و عاطفی در خانواده حاکم شود و فرد فعالیت‌های فردی را جایگزین ارتباطات عاطفی کند. این ابزارها به تدریج فضای روانی و محیطی گفت‌وگو را در ارتباطی بین فردی با مشکل مواجه می‌کنند و اعضای خانواده را به جای آن که در کنار هم قرار دهند به جدا بودن از هم سوق می‌دهند تا جایی که اعضای خانواده فقط در فضای فیزیکی مشترکی زندگی می‌کنند و هیچ ارتباطی باهم نخواهند داشت. این روند تا آنجا ادامه خواهد داشت که متأسفانه اهداف آن‌ها نیز کم‌کم متفاوت و جدا می‌شود، درنهایت ارتباط اعضای خانواده به جای آن که با یکدیگر و در محیط انسانی واقعی انجام شود، در فضای مجازی صورت می‌گیرد. نتیجه این که افراد خانواده به جای گفت‌وگوی صمیمی با یکدیگر که می‌تواند به تقویت پیوندهای عاطفی و انسجام اعضای خانواده منجر شود، با ابزارهای الکترونیکی و در فضاهای مجازی ارتباط برقرار می‌کنند. امروزه افراد بیشتر ترجیح می‌دهند در محیطی آرام و خلوت از اینترنت استفاده کنند تا هم بهتر بتوانند از اطلاعات آن بهره ببرند و هم با تمرکز و سرعت بیشتر از اتصال‌های طولانی مدت جلوگیری کنند و هزینه‌های حاصل از آن را کاهش دهند اما این خلوت و تنهایی در درازمدت، برخی مشکلات روانی مانند گوشه‌گیری، اضطراب و افسردگی را در پی خواهد داشت.<sup>۱</sup>

یافته‌ها شیوع اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی و همبودی با افسردگی، اضطراب و استرس را نشان می‌دهد. اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی به عنوان تشخیص اولیه یا به عنوان پیامد دیگر اختلالات روان‌پزشکی باید در مداخلات روان‌پزشکی و روان‌شناختی مورد توجه قرار گیرد.<sup>۲</sup>

## ۲-۱. تمایل به گوشه‌نشینی و انزوا

استفاده زیاد از فضای مجازی و سرگرم شدن به آن و نیز وابستگی و اعتیاد به آن، با گذشت زمان موجب گوشه‌گیری و انزواطلبی فرد می‌شود. اگر انسان غرق در فضای مجازی گردد و شب و روز به آن بپردازد به نحوی که نتواند از آن جدا شود، گوشه‌گیر خواهد شد. به این معنی که از دیگران جدا شده و به خود و فضای مجازی می‌پردازد و تا جایی پیش می‌رود که چیزی جز حضور در فضای مجازی او را آرام نمی‌کند و از بودن در جمع خانواده و اطرافیان لذت نمی‌برد و سرگرم نمی‌شود و حتی اگر در جمع حضور یابد باز هم به نحوی با موبایل و تبلت و امثال آن سرگرم می‌شود. به نحوی که گویا تنهاست و هیچ کسی در کنارش نیست. چنین شخصی از غذا لذت

<sup>۱</sup>-نصیری، بختیاری، سواد رسانه‌ای و والدگری رسانه در فضای مجازی، ص ۷۲.

<sup>۲</sup>-موسوی و دیگران، «شیوع اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی و رابطه آن با افسردگی، اضطراب و استرس در میان کاربران اینترنت در ایران»، شماره ۶، مهر و آبان ۱۳۹۸ [jfmh.mums.ac.ir](http://jfmh.mums.ac.ir)

نمی‌برد، خواب آرام ندارد، عصبی و بی‌قرار و نامتعادل است. کم حوصله و بهانه‌گیر می‌شود و در نهایت فقط او می‌ماند و فضای مجازی‌اش و گوشه‌نشینی و انزوا طلبی‌اش.<sup>۱</sup>

هم‌چنین استفاده بی‌رویه و افراطی افراد از فضای مجازی باعث کاهش روابط اجتماعی، ناکامی تحصیلی، افسردگی، گوشه‌گیری و تزلزل اعتماد به نفس می‌شود. امروزه فضای مجازی پناهگاهی پر دردسر برای افراد است از آن جایی که روی خوش به آن‌ها نشان می‌دهد ولی در دالان‌های هزارتویش هزاران تهدید وجود دارد که باعث انزوا طلبی می‌شود. امروزه فضای مجازی شبیه یک مغناطیست قوی عمل می‌کند که فرد را گوشه‌نشین و منزوی می‌کند.<sup>۲</sup>

از سویی گوشه‌گیری و انزوا روح انسان را به شدت آزار می‌دهد و در انسان افسردگی، یأس، توهم و در غالب اوقات تولید اختلال روانی می‌کند. کاربران منزوی، فشارهای روانی هم‌چون اضطراب، افسردگی، علائم وسواس، ترس، روان‌پریشی، خصومت و غیره را بیشتر تجربه کرده و این نوع وابستگی باعث می‌شود افراد در ارتباط خود در اجتماع واقعی دچار مشکل شده و مهارت‌های اجتماعی خود را از دست بدهند. به‌طوری که مردان بیشتر از زنان و نوجوانان و جوانان بیش از سایرین مستعد مواجهه با این اختلال می‌باشند. رابطه این آسیب‌های روانی با اعتیاد اینترنتی از نوع همبستگی است یعنی همان‌طور که اعتیاد به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی باعث بروز این آسیب‌ها می‌شود خود این آسیب‌ها نیز می‌توانند سبب اعتیاد اینترنتی گردند. افرادی که در دنیای حقیقی دچار افسردگی و اضطراب هستند به دنبال فضایی برای از بین بردن احساس‌های منفی می‌باشند، لذا به مرور زمان به استفاده بیش از حد به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی عادت کرده و در نتیجه معتاد به آن و منزوی می‌شوند. کاربرانی که در دنیای واقعی افسرده هستند از اینترنت برای فرار از این افسردگی استفاده می‌کنند. بیشتر افراد در زندگی خود تنهایی را حس کرده‌اند. مخصوصاً کسانی که به نوعی از خانواده خود دور شده‌اند. تنهایی یک حس ناخوشایندی است که به سبب بروز اختلال در شبکه ارتباطی فرد با اجتماع پدید می‌آید. احساس تنهایی دقیقاً یک حس فردی است که افراد می‌توانند آن را کنترل کنند ولی نمی‌توانند به صورت کامل آن را از بین ببرند. حس تنهایی بیشتر در علوم روان‌شناسی و جامعه‌شناسی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. روان‌شناسان شخصیت خود فرد را به‌عنوان یک عامل مستعد در احساس تنهایی بررسی می‌کنند ولی جامعه‌شناسان تنهایی را ناشی از کمبود در روابط اجتماعی فرد می‌دانند.<sup>۳</sup>

---

<sup>۱</sup>-پاک‌نهاد، «فضای مجازی و گوشه‌نشینی و افسردگی»، تاریخ نشر ۱۰ آبان ۱۳۹۹، تاریخ بازبینی ۱۴ آبان ۱۴۰۳ [andishehbanan.ir](http://andishehbanan.ir)

<sup>۲</sup>-پایگاه خبری عصر هامون، «انزوای طلبی دستاورد استفاده بی‌رویه افراد از فضای مجازی»، تاریخ نشر ۱۹ دی ۱۴۰۲، تاریخ بازبینی ۱۴ آبان ۱۴۰۳، [asrehamoon.ir](http://asrehamoon.ir).

<sup>۳</sup>-خان‌محمدی، اخلاق در شبکه‌های اجتماعی، «مواجهه‌ای اخلاقی با آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی» صص ۵۴-۵۵.

۷- **پایین آمدن آستانه تحمل:** یکی از آسیب‌هایی که فضای مجازی به دنبال دارد پایین آمدن سطح تحمل انسان‌ها در برخورد با محیط و دیگران است. وجود ویژگی دسترسی سریع به مطالب در فضای مجازی، ممکن است که افراد را دچار اشتباه کند که در واقعیت نیز هرچه را اراده کنند باید خیلی سریع در اختیار آن‌ها قرار گیرد.

۸- **عدم کسب مهارت‌های زندگی:** یکی از راه‌های اصلی کسب مهارت‌های زندگی تجربه، آزمون و خطا و امکان تصحیح خطاها در زندگی است، ولی افراد با پرکردن زمان زیادی از وقت خود در شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی، امکان کسب تجربه‌های زندگی واقعی را از دست می‌دهند و تک بُعدی رشد می‌کنند.

۹- **عدم مسئولیت‌پذیری:** توجه بیش از حد افراد به دنیا مجازی و هویت خود در شبکه‌های اجتماعی، افراد را از رقابت در دنیای واقعی و رسیدن به اهداف مهم بازداشته است. این آسیب یعنی انحراف توجه از زندگی واقعی به زندگی مجازی، بی‌برنامگی و فرار از مسئولیت را برای فرد به دنبال دارد.

۱۰- **فحشاء و سوءاستفاده جنسی و خیانت اینترنتی:** فضای مجازی یک فضای کاملاً آزاد است که هر چیزی به راحتی در آن ردوبدل می‌شود. به همین جهت اگر افراد به اصول استفاده از آن آگاه نباشند خطرات زیادی از جمله خیانت را در پی خواهد داشت.

## **ب) آسیب‌های اجتماعی**

۱- **فساد اخلاقی:** یکی از عوامل بسیار مهم و تأثیرگذار منفی در فضای مجازی برای افراد محتوای نامناسبی است که به راحتی در اختیار همه قرار می‌گیرد و امنیت اخلاقی کاربران را به خطر می‌اندازد.

۲- **تهاجم فرهنگی:** فضای مجازی یکی از ابزارهای تهاجم فرهنگی و کمین‌گاه حمله به عقاید و باورهای دینی است. تهاجم فرهنگی حرکتی است مرموزانه، حساب شده، همراه با برنامه‌ریزی دقیق و با استفاده از شیوه‌ها و ابزار و امکانات متعدد و متنوع، برای سست کردن باورها، دگرگونی ارزش‌ها، انحراف اندیشه‌ها، تغییر و تبدیل آداب و سنن و نابودی اصول اخلاقی حاکم بر یک جامعه می‌باشد.

۳- **افزایش رفتارهای ضداجتماعی:** پرخاشگری یک رفتار روانی است که در آن فرد از ارتباط سالم و تعاملی با دیگران اجتناب ورزیده و به واکنش برخلاف عرف و انتظارات اجتماعی عمل می‌کند. قرار گرفتن در فضای مجازی به دلیل برخی ویژگی‌های خاص آن، ممکن است نقش مهمی در رفتارهای ضداجتماعی داشته باشد.

۴- تضعیف باورهای مذهبی و گسترش شبهه‌های فکری: یکی از سازوکارهای تغییر ارزش‌های دینی، تضعیف اعتقادات و گسترش شبهه‌های فکری است فضای مجازی در این بین نقشی پر کاربرد را ایفا می‌کند که اگر خوب مدیریت نشود موجب سست کردن باورها و عقاید افراد می‌شود.

۵- کمرنگ شدن ارزش‌های متمدنی و اصیل انسانی: ارزش یکی از عناصر برجسته و اثرگذار فرهنگ است. فرهنگ نیز هم‌چون هوایی است که تنفس اجتماعی بدون آن ممکن نیست. از معضلات فضای مجازی، ورود ارزش‌ها و فرهنگ غربی درون خانواده و ایجاد تغییر در نظام ارزشی آن است. حضور بیش از اندازه بدون مدیریت در این فضا منجر به کمرنگ شدن این ارزش خواهد شد.

۶- گسترش روابط نامشروع و جرایم منافی عفت و اخلاق عمومی: یکی از آسیب‌هایی که امروزه جامعه را تهدید می‌کند شیوع بعضی از ناهنجاری‌های اخلاقی در فضای مجازی است. رابطه نامشروع و جرایم منافی عفت در فضای مجازی به قدری باب شده که تبدیل به معضل مهم اجتماعی شده، به‌طوری که بسیاری از زندگی ما را به هم زده است.

۷- در خطر بودن امنیت و حریم خصوصی افراد: فضای مجازی پدیده‌ای نو به‌شمار می‌آید این دستاورد جدید توانسته، تحولی عظیم در زندگی بشر امروزی ایجاد کند اما باید دقت داشت که این دستاورد عظیم می‌تواند به جای فرصت، تهدید باشد که اگر درست مدیریت نشود باعث از بین رفتن امنیت و هم‌چنین شکسته شدن بسیاری از حرمت‌ها خواهد شد.

## منابع

۱. بهرامی، غلامرضا، حریم خصوصی، قم: انتظار سبز، ۱۳۸۸.
۲. خان محمدی، کریم، اخلاق در شبکه‌های اجتماعی، چاپ اول، بی جا، پژوهشکده باقرالعلوم (علیه السلام)، ۱۳۹۷.
۳. دهخدا، علی‌اکبر، فرهنگ متوسط دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ، ۱۳۹۰.
۴. کوئن، بروس، درآمدی بر جامعه‌شناسی، ثلاثی، محسن، تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۷۰.
۵. مش، گوستاواس، تلمود، ایلان، نوجوان دیجیتالی (دنیای اجتماعی در عصر اطلاعات)، سعیدی‌پور، آذرنوش، بی جا: انتشارات رشد، ۱۳۹۳.
۶. نصیری، بهاره، بختیاری، آمنه، سواد رسانه و والدگری رسانه‌ای در فضای مجازی، چاپ اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۹.

## مقالات

۱. پاک‌نهاد، سیدمحسن، «فضای مجازی و گوشه‌نشینی و انزوا»، اندیشه بنان، تاریخ نشر ۱۰ آبان ۱۳۹۹.
۲. پورحسینی، حمید، «حریم خصوصی در شبکه‌های مجازی»، منبع makeuseof، خرداد ۱۴۰۳.
۳. دباغیان، احمد، «آسیب‌های فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی»، معماری زندگی، ۲۰۲۱.
۴. دهقانی، نوید، دهقانی، ملینا، «مطالعه و بررسی آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی در بروز نافرمانی مدنی»، دومین کنفرانس بین‌المللی سلامت، علوم تربیتی و روانشناسی، ۱۴۰۲.
۵. رازقیان جهرمی، لیلا، «درباره رابطه فضای مجازی و افسردگی بیشتر بدانیم»، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، ۱۳۹۸.
۶. طارمی، محمدحسین، «فضای سایبر، آسیب‌ها و مخاطرات»، مجله ره‌آورد، شماره ۲۲، ۱۳۸۷.
۷. طالبی، مجتبی، «فضای مجازی و تهاجم فرهنگی»، دومین کنفرانس ملی حقوق، فقه و فرهنگ، ۱۴۰۱.
۸. عابدی تهرانی، طاهره، افشاری، فاطمه، «تأثیر رسانه در گسترش مصادیق بی‌بندوباری»، فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، شماره ۵۵، پاییز و زمستان ۱۳۹۰.
۹. قربانی و دیگران، ابراهیم، «فضای مجازی و ارتکاب جرائم علیه عفت و اخلاق عمومی»، فصلنامه پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۹.
۱۰. کلانتری، فرامرز، «حفاظت از حریم خصوصی در فضای مجازی»، سامان، ۱۳۹۲.
۱۱. گرینفیلد، دیوید، «اعتیاد آنلاین»، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، شماره ۲۰، ۱۳۸۳.



۱۲. منصوری هرسینی، مژگان، «تأثیر اعتیاد به اینترنت»، رهیافت‌های نوین در مطالعات اسلامی، سال چهارم، شماره ۱۱، ۱۴۰۱.

۱۳. موسوی و دیگران، معصومه، «شیوع اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی و رابطه آن با افسردگی، اضطراب و استرس در میان کاربران اینترنت در ایران»، اصول بهداشت روانی، شماره ۶، مهر و آبان ۱۳۹۸.

## سایت اینترنتی

۱. ایران خبر، «شبکه‌های اجتماعی عامل فساد اخلاقی و روابط جنسی در جامعه شده‌اند»، تاریخ نشر ۱۲ مرداد ۱۳۹۵، تاریخ بازبینی ۲۵ آبان ۱۴۰۳.

۲. آویژه، «چگونه فضای مجازی بر روابط زوجین تأثیر می‌گذارد؟»، تاریخ بازبینی ۱۵ آبان ۱۴۰۳.

۳. پایگاه اطلاع‌رسانی ارتش جمهوری اسلامی ایران، «فضای مجازی یکی از ابزارهای تهاجم فرهنگی است»، تاریخ بازبینی ۲۶ آبان ۱۴۰۳.

۴. پایگاه خبری عصر هامون، «انزوای طلبی دستاورد استفاده بی‌رویه افراد از فضای مجازی»، تاریخ نشر ۱۹ دی ۱۴۰۲، تاریخ بازبینی ۱۴ آبان ۱۴۰۳.

۵. پژوهشکده مطالعات فرهنگی و ارتباطات (پمفا)، «چگونه در بستر شبکه‌های اجتماعی خشونت‌ورزی می‌کنیم؟»، تاریخ نشر ۵ شهریور ۱۴۰۲، تاریخ بازبینی ۲۸ آبان ۱۴۰۳.

۶. خبرگزاری بسیج، «وضعیت نگران‌کننده فساد اخلاقی در شبکه‌های مجازی»، تاریخ نشر ۲۵ اردیبهشت ۱۳۹۵، تاریخ بازبینی ۲۵ آبان ۱۴۰۳.

۷. خبرگزاری صدا و سیما مرکز همدان، «فضای مجازی، حقیقی است»، ۶/۱۳۹۷، کد خبر ۲۱۱۳۱۲۴.

۸. ذهن موفق، «آسیب‌های فضای مجازی بر خانواده»، تاریخ بازبینی ۱۵ آبان ۱۴۰۳.

۹. رهاورد، «فضای مجازی و سوهان روح یا لبه برنده فضای مجازی»، تاریخ بازبینی ۲۴ آبان ۱۴۰۳.

۱۰. فارس پلاس، «در فضای مجازی مجاز باشیم»، تاریخ نشر ۲۹ اردیبهشت ۱۴۰۰، تاریخ بازبینی ۱۸ آبان ۱۴۰۳.

۱۱. گرداب، «فضای مجازی چه بر سر ارزش‌های جوامع آورده است؟»، تاریخ نشر ۱۸ فروردین ۱۳۹۵، تاریخ بازبینی ۲۹ آبان ۱۴۰۳.

۱۲. مشرق، «عدم مدیریت فضای مجازی چه تبعاتی دارد؟»، تاریخ نشر ۹ فروردین ۱۴۰۰، تاریخ بازبینی ۲۴ آبان ۱۴۰۳.

۱۳. مصاحب، «رابطه نامشروع در فضای مجازی»، تاریخ بازبینی ۲۹ آبان ۱۴۰۳.

۱۴. معاونت پژوهش و فن آوری، «جرم‌انگاری روابط نامشروع در فضای مجازی»، تاریخ نشر ۹ شهریور ۱۳۹۸، تاریخ بازبینی ۲۹ آبان ۱۴۰۳.

#### سایت‌ها

1. Aja.ir
2. Asrehamoon.ir
3. Basijnews.ir
4. Farsnews.ir
5. Gardab.ir
6. rahavardresearch.com
7. Ihcs.ac.ir
8. Isu.as.ir
9. M.irankhabar.ir
10. Masahab.com
11. Moshreghnews.ir
12. Psychologg.avije.org
13. Savaderesane.ir
14. Zahnemovafagh.com